

Českojazyčná vydání knih Johna Lubbocka z přelomu 19. a 20. století a jeho korespondence s českými překladateli¹

PAVEL PECHÁČEK

Edition of John Lubbock's books in Czech language at the turn of the 19th and 20th centuries and his correspondence with Czech translators.

Sir John Lubbock was one of the most significant figures of the Victorian era. He became popular via his books, which were published in many editions and translated into various languages. Two of them were translated into Czech: *Pleasures of Life* and *The Beauties of Nature and the Wonders of the World We Live In*. The article at hand deals with the circumstances surrounding the process of translating both books and with the correspondence between John Lubbock and his Czech translators.

Keywords: John Lubbock • Jan Váňa • Josef Pelcl • Victorian and Edwardian era

Sir John Lubbock (1834–1913) byl jednou z nejvýznamnějších osobností viktoriánské Anglie. Od dětství jej pojilo blízké přátelství s Charlesem Darwinem (1809–1882) a později se stal jedním z předních obhájců teorie přirozeného výběru. V patnácti letech nastoupil jako obchodní partner svého otce do rodinné banky, jejíž vedení později převzal. V roce 1870 byl poprvé zvolen členem parlamentu a politice se věnoval až do konce svého života. I přesto se dále aktivně zabýval vědou a dosáhl významných úspěchů hned v několika odvětvích, nejvýrazněji pak v archeologii a zoologii. K jeho věhlasu přispíval také fakt, že byl velmi plodným autorem. Za svůj život napsal více než třicet knih z nejrůznějších oborů přírodních i humanitních věd, věnoval se tématům od archeologie, zoologie, botaniky, či geologie, po ekonomii a numismatiku. Většina jeho knih se dočkala značného úspěchu a byla opakovaně vydávána. Ale John Lubbock nebyl populární pouze u britského publika – některé jeho knihy byly přeloženy i do dalších jazyků a dvě z nich se na přelomu devatenáctého a dvacátého století dostaly i do rukou českého čtenáře.

¹ Tento text vznikl v rámci projektu *Život a dílo Johna Lubbocka v kontextu viktoriánské a edwardovské Anglie* (číslo projektu: 571213), podpořeného Grantovou agenturou Univerzity Karlovy.

Radosti života

I když byly Lubbockovy odborné a populární vědecké knihy velmi oblíbené, opravdu nefalšovaný věhlas mu přinesly publikace docela jiného charakteru. Napsal totiž několik knih, přesněji motivačních příruček, které měly čtenáři dopomoci k lepšímu a spokojenějšímu životu. Ta nejvýznamnější nesla název *Pleasures of Life*, původně vyšla ve dvou dílech v letech 1887 (první díl)² a 1889 (druhý díl).³ Z hlediska prodaných výtisků i čtenářského ohlasu ji můžeme označit za jednoznačně nejúspěšnější Lubbockovu knihu. Byla přeložena do desítek jazyků a celkem vytištěna v mnohamiliónových nákladech. Byla vydávána od Spojených států přes Indii až po Japonsko, přičemž největší popularity dosáhla právě v Indii. Zajímavostí je, že se stala například první vydanou knihou v Súdánu.⁴ Kniha se po deseti letech od svého prvního vydání dočkala i přeložení do češtiny: v roce 1897 se k českému čtenáři dostala pod názvem *Radosti života*.⁵ Shodou okolností vyšla v tomto roce zároveň hned ve dvou nezávislých překladech. O ten první se postaral pražský nakladatel a redaktor časopisu *Rozhledy* Josef Pelcl (1861–1916), který knihu vydal jako čtrnáctý svazek *Knihovny rozhledů*.⁶ Druhý překlad zajistil český filolog, profesor, překladatel a učitel jazyků Jan Váňa (1847–1915). Jeho překlad vyšel u známého pražského nakladatele Josefa R. Vilímka.⁷ Váňův překlad byl později znovu vydán v roce 1913.

V Lubbockově pozůstalosti, dnes uložené v Britské národní knihovně, se dochovala část jeho korespondence s oběma překladateli.⁸ Jedná se především o zdvořilé žádosti o povolení k překladu knihy, doplněné ujištěním překladatelů,

² John LUBBOCK. *Pleasures of Life, Part I*. London, Macmillan and Co., 1887.

³ John LUBBOCK. *Pleasures of Life, Part II*. London, Macmillan and Co., 1889.

⁴ Horace G. HUTCHINSON. *Life of Sir John Lubbock, Lord Avebury*. London, Macmillan and Co., 1914, 672 s. (ve svou svazcích), s. 300 (díl II.).

⁵ Pro představu, o čem kniha pojednává, uvádíme názvy jednotlivých kapitol (podle Pelcova překladu). Díl první: 1) Povinnost býti šťastným; 2) Štěstí z vykonané práce; 3) Chvála knih; 4) Výběr knih; 5) Dobrodíní přátelství; 6) Cena času; 7) Požitky cestování; 8) Radosti domácího krbu; 9) Věda; 10) Výchova. Díl druhý: 1) Ctižádost; 2) Bohatství; 3) Zdraví; 4) Láska; 5) Umění; 6) Poesie; 7) Hudba; 8) Krásy přírody; 9) Strasti života; 10) Práce a odpočinek; 11) Náboženství; 12) Naděje v pokrok; 13) Určení člověka.

⁶ John LUBBOCK. *Radosti života, I a II. díl*. Praha, Josef Pelcl, 1897, 235 s.

⁷ John LUBBOCK. *Radosti života, I a II. díl*. Praha, Jos. R. Vilímek, 1897, 127 + 175 s.

⁸ Dokumenty uložené v British Library v Londýně. Korespondence s J. Pelclem (Add MS 49679 A, fol. 188–189, Add MS 49678 B, fol. 189); dopisy J. Váni (Add MS 49678 C, fol.90–93)

že jsou textem fascinováni a že publikace by byla pro český národ přínosná. Dopisy ale obsahují i několik zajímavostí, které nám mohou pomoci rekonstruovat, jak dvojí vydání této knihy u nás probíhalo.

První dopis, napsaný Josefem Pelclem, byl datován 7. února 1897 v Praze a pisatel v něm Lubbocka žádá o svolení přeložit tři jeho knihy. Pouze o dva dny později, tedy 9. února, píše Lubbockovi ve stejné záležitosti také Jan Váňa, s tím rozdílem, že jeho dopis se týká pouze titulu *Pleasures of Life*. Zvláštní je, že už v listě datovaném 10. února Lubbock Pelcovi píše o Váňově žádosti a ptá se, zda by oba překladatelé nemohli na českém překladu pracovat společně. Bohužel už nevíme, zda nějaký osobní či písemný kontakt mezi Váňou a Pelclem proběhl. Každopádně oba dál pracovali nezávisle, respektive je vcelku pravděpodobné, že Pelcl měl v době první korespondence s Lubbockem svůj překlad již hotov, protože 4. března 1897 posílá do Londýna první výtisk *Radostí života* a píše, že právě ten den byla kniha vydána (pravděpodobně vyšel nejprve jen první díl). O měsíc později, 2. dubna, Váňa oznamuje Lubbockovi dokončení překladu obou dílů a slibuje mu velmi brzké zaslání svázaného výtisku. Mezitím Váňa poslal Lubbockovi ještě jeden dopis, datovaný 8. března, v němž děkuje za požehnaní k překladu knihy a informuje o jeho zdárném průběhu. Datum pravděpodobně není náhodné. Tou dobou byla totiž Pelcova kniha vydána a Váňa jistě tušil, že výtisk je již na cestě do Londýna. Je možné, že i proto připojil na závěr dopisu několik řádků, v nichž se mimoděk zmiňuje o svém působení v Anglii, kde slavil úspěchy jako „public speaker“. Možná tak chtěl upozornit na fakt, že právě on je k překladu Lubbockovy knihy tím nejpovolanejším. Je pravděpodobné, že Lubbock si s překladateli ještě několik dopisů vyměnil, ty se nám ale nezachovaly nebo se je nepodařilo dohledat. Zdá se však, že kompletní *Radosti života* vyšly téměř současně. Z Lubbockových deníků totiž víme, že oba české překlady mu přišly v tentýž den, což jej natolik zaujalo, že si tuto skutečnost poznamenal a zmiňuje ji také jeho životopisec.⁹

Na základě porovnání několika vybraných pasáží z obou překladů je patrné, že Pelcl zůstává věrnější originálnímu znění. Naopak Váňa k textu přistupuje více tvůrčím způsobem. Občas přebásňuje, neuvádí, které verše jsou jeho vlastním dílem a které převzal (a některé jistě převzal ze stejného zdroje jako Pelcl, který vždy cituje originál), některé citáty zkrátí, jiné vynechal. V kapitole „Výběr knih“ Lubbock sestavil seznam sta nejlepších knih (pouze nežijících autorů), které by měl každý vzdělaný člověk znát. Váňa v seznamu udělal jednu změnu: na úkor jiné knihy na seznamu přidal ještě Komenského *Labyrint světa a ráj srdce* s odůvodněním, že „překladatel si je jist, že Sir J. Lubbock by tuto knihu sám

⁹ Horace G. HUTCHINSON, II. díl, 1914, s. 87.

zahrnul⁶. Váňa zároveň připojuje odkazy na přibližně patnáct svých textů, které nějakým způsobem souvisí s publikacemi uvedenými na seznamu. Váňa tak ke knize nepřistupuje zcela otrocky jako Pelcl, místy ji využívá spíše jako prostředek k vlastnímu tvůrčímu projevu, což ale v dané době nebylo zcela neobvyklé.

Krásy přírody

Další knihou, o jejíž uvedení v českém jazyce měl Pelcl zájem, jak je patrné z dopisu ze 7. 2. 1897, byl spis *The Beauties of Nature and the Wonders of the World We Live In*.¹⁰ Jeho přeložení svěřil spisovatelce a překladatelce Pavle Moudré (1861–1940). Kniha byla publikována pod názvem *Krásy přírody a divy světa, ve kterém žijeme*.¹¹ Vyšla ve stejném roce jako *Radosti života*, rovněž v rámci Knihovny rozhledů (sv. 17). Lubbock v ní populární formou píše o různých přírodovědných tématech a vůbec o nádherách okolního světa. Najdeme zde témata tradičně spjatá s Lubbockovými odbornými zájmy: zbarvení živočichů, opylování rostlin, tvar květů či pracovitost včel. Rovněž se projevuje jeho slabost pro zkoumání mravenců,¹² přijde řeč ale i na mnoho dalších témat od vzniku jezer a hor po líčení vzniku sluneční soustavy.¹³ Text se nese v podobném pozitivním duchu jako *Radosti života*, ale jeho zaměření je konkrétnější. Svým romantickým pohledem na přírodu Lubbock připomíná například Johna Ruskina (1819–1900), což koneckonců nebude náhoda, jelikož oba byli dobří přátelé a Lubbock dokonce nějaký čas působil jako prezident *Ruskin Society*. Nepřekvapivě je Ruskin v textu hojně citován.

Ohledně překladu knihy se nám v dopisech žádné zásadnější zmínky nezachovaly. Není ani jisté, zda nějaké relevantní dopisy kdy existovaly, protože Pelcl hned v prvním psaní žádal o povolení k překladu více knih, včetně této. Žádné podrobnosti se nedozvídáme ani z Lubbockova životopisu.

¹⁰ John LUBBOCK. *The Beauties of Nature and the Wonders of the World We Live in*. New York and London, Macmillan and Co., 1892, 429 s.

¹¹ John LUBBOCK. *Krásy přírody a divy světa, ve kterém žijeme*. Praha, Josef Pelcl, 1897, 218 s.

¹² Pavel PECHÁČEK. Dobyvatelé ultrafialového světa. *Dějiny věd a techniky*, 45, 2012, č. 3, s 182–192.

¹³ Dobrou představu o obsahu knihy opět poskytne seznam jednotlivých kapitol: 1) Úvod; 2) O životě zvířat; 3) O životě zvířat (pokračování); 4) O životě rostlin; 5) Lesy a louky; 6) Hory; 7) Voda; 8) Řeky a jezera; 9) Moře; 10) Hvězdné nebe.

Další texty vydané i nevydané

Už výše jsem zmínil, že Pelcl ve svém prvním dopise jmenoval hned tři Lubbockovy knihy, které chtěl předložit čtenářům ve své domovině. Tou poslední byl spis *The Use of Life*.¹⁴ Tato kniha v určitém smyslu navazuje na *Radosti života* a stala se rovněž populární v mnoha zemích, i když už ne v takovém rozsahu. Za zmínku stojí například její opakované vydávání v Japonsku či užívání coby učebního textu na některých indických univerzitách.¹⁵ Kniha nepojednává ani tak o krásách života a okolního světa, snaží se být návodem na všeobecně šťastné prožití života: „spokojenost a úspěch našeho života nezávisí na okolnostech, ale na nás samých“.¹⁶ Lubbock ve spise probírá témata, jak nakládat s penězi, jak dbát na své zdraví či o nezbytnosti odpočinku a literatury. Neopomíná ani takové otázky, jako je důraz na sebevzdělávání, patriotismus, společenský život či prostou víru v budoucnost.

Pelcl ani v tomto případě nebyl ve svém zájmu osamocen. Zmínku o *The Use of Life* nacházíme i v jednom z výše zmíněných dopisů, které Lubbockovi adresoval J. Váňa (2. 4. 1897). Ten v něm mimo jiné Lubbockovi děkuje za zaslání knihy a zároveň za vyjádření souhlasu s jejím překladem. Podle všeho se zdá, že ač se o překlad zajímal jak Váňa, tak Pelcl, v české podobě nikdy nevyšla. O tom svědčí i heslo věnované Johnu Lubbockovi v *Ottově slovníku naučném*, který ostatní české překlady jeho knih uvádí.¹⁷ Lubbock sám si však v roce 1898 do zápisníků poznamenal, že kniha *The Use of Life* byla krom mnoha dalších jazyků přeložena i do češtiny.¹⁸ Zjevně tak soudil pouze na základě dopisů, v nichž její české vydání posvětil, ale o tom, že nakonec vydána nebyla, se již nedozvěděl.

Zřejmě posledním Lubbockovým textem, který v češtině vyšel, byl roku 1913 krátký spisek „Mír mezi národy“, vydaný Holešovským okrskem Národní jednoty.¹⁹ Lubbock byl po celý život přesvědčeným pacifistou, těžko chápal válečná běsnění a opakovaně je odsuzoval nejen jako člověk, ale i jako ekonom. Od založení Společnosti anglo-německého přátelství (*Anglo-German Friendship Society*)²⁰

¹⁴ John LUBBOCK. *The Use of Life*. New York and London, Macmillan and Co., 1894, 316 s.

¹⁵ Horace G. HUTCHINSON, II. díl, 1914, s. 32.

¹⁶ John LUBBOCK. *The Use of Life*, 1894, s. 1.

¹⁷ *Ottův slovník naučný*. Díl XVI. Praha, J. Otto, 1900, s. 396–397.

¹⁸ Horace G. HUTCHINSON, I. díl, 1914, s. 90.

¹⁹ John LUBBOCK. *Mír mezi národy*. Holešov, Holešovský okrsek Národní jednoty, 1913, 16 s.

²⁰ Horace G. HUTCHINSON, II. díl, 1914, s. 280.

byl jedním z jejich předních členů a aktivně se podílel na zlepšování vztahů mezi oběma národy.

Proč Lubbock?

I když byl John Lubbock po první světové válce téměř zapomenut²¹ a teprve v poslední době se situace začíná pomalu měnit,²² za svého života byl proslulou osobností, přátelil se s mnoha čelnými představiteli vědy, politiky a společnosti viktoriánské Anglie, zastával desítky veřejných funkcí a byl velmi činný také publikačně. Jeho jméno bylo známo i za hranicemi, především v Německu, Švýcarsku či Francii. Není proto překvapivé, že neznámý nebyl pravděpodobně ani v českých intelektuálních kruzích. Co ale nakonec vedlo k vydání některých jeho spisů v českém jazyce?

Lubbock byl celý život jedním z nejoddanějších stoupců Charlese Darwina a jeho teorie přirozeného výběru. V tomto ohledu jej jistě znali i někteří čeští učenci, přesto hlavní impuls vedoucí k překladu jeho knih zřejmě nemůžeme hledat zde, a to už vzhledem k tomu, o jaké spisy překladatelé projevíli zájem. Pouze kniha *Krásy přírody* by se dala považovat za příspěvek k debatě o evoluci, která v českých zemích na přelomu 19. a 20. století probíhala,²³ nebyl to však příspěvek nikterak zásadní. Lubbock v textu sice věnoval několik kapitol úvahám o živé přírodě, ale spíš než o principech evoluce pojednává popularizační formou o zajímavých jevech z živočišné a rostlinné říše. Přesto je poměrně zřejmý Lubbockův názor na evoluci, kterou chápe víceméně v duchu darwinistické tradice.

Je možné, že Lubbockovo jméno u nás vešlo ve známost v souvislosti s jeho zákonodárnou činností. Během svého působení v politice se vedle jiných témat dlouhodobě zajímal o ochranu těžce pracujících lidí vzděláním a zaváděním přírodních věd do výuky. Impulsem mohla být i kniha *The Use of Life*, kde se rozebírají témata jako význam patriotismu a národní příslušnosti. Na druhou stranu publikace nakonec přeložena nebyla, i když ji oba Lubbockovi překladatelé znali.

²¹ R. J. PUMPHREY. *The Forgotten Man: Sir John Lubbock*, F. R. S. *Notes and Records of the Royal Society of London*, 13, 1958, s. 49–58.

²² V posledních deseti letech vyšly o Lubbockovi dokonce tři knihy, z nichž nejucelenější je publikace Marc PATTON. *Science, Politics and Business in the Work of Sir John Lubbock: A Man of Universal Mind*. Aldershot, Hampshire, Ashgate Publishing, 2007, 270 s.

²³ Tomáš HERMANN – Michal ŠIMŮNEK. Diskuse o evoluci mezi neo-lamarckismem a neodarwinismem v českých zemích (1900–1915). *Teorie vědy*, 32, 2010, s. 283–300.

Zřejmě nejvýznamnějším podnětem byly tedy *Radosti života*, které u nás vyšly téměř současně ve dvou nezávislých překladech. Je otázkou, co v českých zemích vlastně způsobilo takový náhlý zájem o Johna Lubbocka, zda šlo prostě o náhodu, nebo jestli existoval konkrétní podnět zvenčí. Z dopisů se toho bohužel příliš nedozvídáme, oba překladatelé spíš obecně upozorňují na význam Lubbockových knih pro českého čtenáře. Pelcl hovoří o potřebě růstu blaha mezi svými spoluobčany, Váňa text chápe jako důležitý prostředek k rozvíjení duchovního života a znamenitý přínos pro pracující lid. Z toho se dá usoudit, že přeložení *Radostí života* do češtiny nakonec vycházelo ze stejných pohnutek, které vedly k jejímu vydávání po celém světě. Lubbock byl proslulý svým jasným a srozumitelným stylem psaní, jímž často prezentoval mnohdy jednoduché, přesto hluboce pravdivé myšlenky. Zároveň vynikal obrovskou sečtělostí, náklonností ke knihám a kultuře jako takové. Vyznačoval se i nezdolným optimismem a láskou k přírodě i lidstvu. To vše dokázal propojit v jediné knize, která není jen příručkou, ale i opravdovým prostředkem k pozitivnějšímu vnímání světa, protože svým optimismem a erudicí nezadržitelně působí na čtenáře přesně tím způsobem, jakým si autor předsevzal. O jejích kvalitách koneckonců svědčí i to, že ani po téměř sto dvaceti letech téměř neztrácí na čtivosti.

Summary

In 1897, two books of a British politician, banker and scientist John Lubbock (1834–1913) were translated into Czech: *Pleasures of Life* (two volumes), and *The Beauties of Nature and the Wonders of the World We Live In*. Interestingly, the former was published in two separate translations, the first one by a Prague publisher Josef Pelcl (1861–1916), the second one by a Czech philologist, professor and teacher of foreign languages Jan Váňa (1847–1915). Their correspondence with John Lubbock survives to this day, suggesting that both translations were made at the same time. It is not clear, however, what was behind this sudden interest in Lubbock's texts. There might be several reasons, the most probable being the same one that made *Pleasures of Life* one of the most published books of the time – it is an intellectually rich book with a clear positive message that was able to connect with readers from all walks of life, regardless of nationality.

Author's address:

Katedra filosofie a dějin přírodních věd PŘF UK
Viničná 7, 128 44 Praha 2

E-mail: pavel.pechacek@gmail.com